

Ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ὁ Μεγάλος κανόνας

Μαρτυρία καὶ σχόλια γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη

Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ*

Σ' ἓνα δρόμο τῆς συνοικίας «Ράχη» ἔχει δοθεῖ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη. Ἦταν τόσο μεγάλη ἡ προσωπικότητα τοῦ Παπαδιαμάντη στὸ χῶρο τῆς Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας, ὥστε ἀρκοῦσε αὐτὸ καὶ μόνο νὰ ἐξηγήσει τὴν ὀνοματοδοσία αὐτή. Ἡ ἀφορμὴ ὅμως στὸ νὰ δοθεῖ τὸ ὄνομα τοῦ Παπαδιαμάντη σ' αὐτὸν τὸν δρόμο ἦταν ἡ παρακάτω:

Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης εἶχε ἓναν ἀδελφὸ, τὸν Γιώργη, πὺν εἶχε παντρευτεῖ στὴν Πορταριά καὶ σ' αὐτὴ ἐγκαταστάθηκε. Διετέλεσε ἐπὶ πολλὰ χρόνια γραμματέας τῆς Κοινότητος Πορταριάς, τότε Δήμου Ὁρμινίου. Τὸ σπίτι πὺν καθότανε ἦταν στὴν μικρὴ πλατεία, ὅπου ἡ θολωτὴ βρύση καὶ ὁ μέγανος πλάτανος τῆς «Ράχης», ἀπέναντι ἀπὸ τὸ ἀρχοντικὸ τοῦ Τσοποτοῦ, τώρα ξενοδοχεῖο «Δεσποτικὸ». Ἔτσι ὁ ἐκφραστὴς τοῦ ταπεινοῦ, τοῦ αὐθεντικοῦ καὶ ἀδιάφθορου ἑλληνικοῦ κόσμου, ὁ κοσμοκαλόγερος Ἀλ. Παπαδιαμάντης, εἶχε ἐπισκεφθεῖ πολλές φορὲς τὴν Πορταριά, γιὰ νὰ δεῖ τὸν ἀδελφὸ καὶ τ' ἀνήψια του.

Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ ἀξίζει νὰ σᾶς διηγηθῶ ἓνα ἀνέκδοτο γιὰ τὸν Ἀλ. Παπαδιαμάντη, πὺν ὁ παππὺς μου ὁ παπα-Ἀντώνης, παπὰς στὸν Ἱερὸ Ναὸ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Πορταριάς, ἀπὸ τὸ 1890 ἕως τὸ 1942, μᾶς εἶχε διηγηθεῖ.

Ποιά χρονιά ἀκριβῶς συνέβη, δὲν τὸ ξέρω. Τὸ παραθέτω ὅπως μᾶς τὸ διηγήθηκε ὁ παππὺς μου.

Ἦτανε Μεγάλη Σαρακοστή, ἡμέρα Τετάρτη, πὺν διαβάζεται στὴν Ἐκκλησία, στὸν Ἑσπερινό, ὁ Μεγάλος Κανόνας τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου Κρήτης. Βγῆκε στὴν Ὁραία Πύλη ὁ παππὺς μου μὲ τὸ βιβλίον στὸ χέρι, πὺν περιεῖχε τὸ Μεγάλον Κανόνα, καὶ μὲ τὸ φῶς τῆς λαμπάδας ἄρχισε νὰ διαβάσει τὰ τροπάρια. Ψάλητη δὲν εἶχε καὶ τὰ τροπάρια ἔπρεπε νὰ τὰ διαβάσει μόνος του. Καὶ ἦτανε πάρα πολλά.

* Ὁ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος εἶναι φιλόλογος.

Διάβασε τὸ πρῶτο καὶ πῆρε μιὰ βαθεῖα ἀνάσα, ἔτοιμος ν' ἀρχίσει τὸ δεύτερο, ὅταν κάποιος, πὺν στεκότανε ὄρθιος ἀπὸ τὸ δεξιὸ μέρος, μπροστὰ στὴν κολόνα τῆς ἐκκλησίας, ἄρχισε νὰ ψάλλει τὸ δεύτερο τροπάριο. Ὁ παππὺς μου ξαφνιάστηκε λίγο καὶ προχώρησε στὸ τρίτο. Ὁ ἄγνωστος ἀπήγγειλε ἀπὸ στήθους τὸ τέταρτο. Ὁ παππὺς μου, μὲ ἀγωνία πὺν αὐξανόταν, διάβασε τὴν πέμπτη στροφή καὶ ὁ ἄγνωστος ἀπήγγειλε ἀπὸ στήθους τὴν ἕκτη, καὶ οὕτω καθεξῆς, μέχρι τὸ τέλος τοῦ μακροῦ Μεγάλου Κανόνα. Ὁ παππὺς μου διαβάζοντας ἀπὸ τὸ βιβλίο καὶ ὁ ἄγνωστος ἀπ' ἔξω, χωρὶς βιβλίο. Κρῦος ἰδρώτας περιέλουσε τὸν παππὺ μου. Αὐτὸς μετὰ δυσκολίας, κάτω ἀπὸ τὸ ἰσχνὸ φῶς τῆς λαμπάδας, κατόρθωνε νὰ ἀναγνώσει τὰ τροπάρια, ἐνῶ ὁ ἄγνωστος δὲν ἐκόμπιαζε καθόλου καὶ τὰ ἀπήγγελλε μεστὰ περιεχομένου. Ὁ φόβος τοῦ ἔβαλε τὴν ἰδέα ὅτι ὁ ξένος ἦταν ἄγγελος Κυρίου, σταλμένος ἀπὸ τὸ Θεὸ νὰ ἐλέγξει ἂν ἐπιτελεῖ σωστὰ τὸ ἔργο του. Καὶ πρόσθετε ὁ παππὺς μου: «Ἦμουν καὶ νέος παπάς...».

Τελείωσε ὁ Μέγας Κανόνας, μπῆκε ὁ παππὺς μου μέσα στὸ Ἱερὸ νὰ βγάλει τὸ πετραχήλι καὶ ἔως ὅτου βγεῖ ἔξω ὁ ἄγνωστος εἶχε ἐξαφανιστεῖ. Πράγμα πὺν ἐμπέδωσε, στὴν ἀρχή, τὴν ὑποψία τοῦ ἀγνοῦ ἱερέα γιὰ τὴν ἐξοῦρανῶν προέλευση τοῦ ἀγνώστου. Τὸ μόνο πὺν, μέσα στὴν ταραχὴ του, μπόρεσε νὰ κρατήσῃ ἦταν τὸ φτωχικὸ ντύσιμο τοῦ ἀπόκοσμου ξένου. Ρώτησε καὶ ἔμαθε στὴ συνέχεια ὅτι αὐτὸς ὁ ἄγνωστος, πὺν τόσο συντάραξε τὸν παππὺ μου μὲ τίς γνώσεις καὶ τὸ παρουσιαστικὸ του, ἦταν ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Γιώργη, τοῦ γραμματέα τῆς Κοινότητος. Πῆγε τὴν ἄλλη μέρα στὸ σπίτι τοῦ ἀδελφοῦ του γιὰ νὰ τὸν γνωρίσει καὶ εἶχε νὰ τὸ λέει γιὰ τὴν ἀπλότητά του, τὴν ταπεινοφροσύνη του καὶ τὴ σοφία του.

Νά, λοιπόν, πὺν τὸ χωριὸ συνδέεται μὲ δεσμοὺς αἵματος μὲ τὸν μεγάλο Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη καὶ πολὺ σωστὰ δόθηκε τὸ ὄνομα σὲ ἓνα δρόμο τῆς συνοικίας πὺν ἔμεινε ὁ ἀδελφὸς του Γιώργης.

(Πρώτη δημοσίευση: Πορταριά, φύλλο 4, Ἰανουάριος 1999)

Γεώργιος Τσιμπανούλης

Σχόλια στο κείμενο

Τὴν ὑπαρξὴ τοῦ κειμένου αὐτοῦ τὴν πληροφορήθηκα ἀπὸ τὸν κ. Παναγιώτη Κ. Τσούκα, Πάρεδρο τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας, ὁ ὁποῖος καὶ μοῦ ἀφηγήθηκε περιληπτικὰ τὸ περιεχόμενό του. Τὸ περιστατικὸ μοῦ φάνηκε ἀπίστευτο στὴν ἀρχή. Φαντάστηκα ὅτι ὁ ἀγαθὸς καὶ ὀλιγογράμματος λευίτης, σασιμένος ἀπὸ τὴν αἰφνίδια παρουσία τοῦ ἄγνωστου ψάλτη, νόμισε ὅτι ἐκεῖνος ἔψελνε ἀπὸ στήθους. Παρακάλεσα πάντως τὸν κ. Τσούκα νὰ ζητήσῃ γιὰ χάρη μου ἀπὸ τὸν δισέγγονο τοῦ ἱερέα κ. Δημήτρη Γ. Τσιμπανούλη, δικηγόρο, ἕνα ἀντίγραφο τοῦ δημοσιεύματος.

Τὸ ἔλαβα καὶ ἡ ἀνάγνωσή του μετρίασε τὴ δυσπιστία μου. Ἡ εἰκασία μου ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης εἶχε πάρει τὸ Τριῶδιον ἀπὸ τὸ ἀναλόγιο τοῦ ψάλτη, δίχως ν' ἀντιληφθεῖ ὁ ἱερέας τὸ πρᾶγμα, κλονίστηκε: παρὰ τὴν ταραχὴ του, δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ μὴν παρατηρήσῃ ὁ παπὰς ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης κρατοῦσε ἕνα εὐογγο βιβλίον.

Ὁ Μ. Κανὼν ἀποτελεῖται ἀπὸ 260 τροπάρια, ἀλλὰ ὁ Ἄγγελος Μαντᾶς, φιλόλογος καὶ ψάλτης καὶ μελετητὴς τοῦ Παπαδιαμάντη, μολονότι ἔμεινε ἐκπληκτος ὅταν διάβασε τὸ δημοσίευμα, δὲν ἀμφισβήτησε τὴν ἀξιοπιστία τῆς μαρτυρίας. Ἄλλωστε ὁ συγγραφέας ρητὰ ἐξιστορεῖ ὅτι ὁ παππούς του ἐπισκέφθηκε τὸν Παπαδιαμάντη στὸ σπίτι τοῦ ἀδελφοῦ του Γιώργου. Εἶναι ἀφύσικο νὰ μὴν ἐξέφρασε στὸν Παπαδιαμάντη τὸ θαυμασμό του καὶ ἀκόμη πιὸ ἀφύσικο νὰ τὸν ἄφησε ὁ Παπαδιαμάντης στὴν πλάνη του.

Ὅσοι πιστεύουν ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης ἦταν ἀδύνατο νὰ ἔχει ἀπομνημονεύσει τὸν Μεγάλον Κανόνα, ἄς θυμηθοῦν ὅσα ἔχουν γραφτεῖ γιὰ τὴν προφορικὴ παράδοση τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν.

Ὁ Παπαδιαμάντης τρέφει μεγάλη ἀγάπη γιὰ τοὺς μείζονες κανονογράφους τῆς Ἐκκλησίας. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα: «Τὸ Τριῶδιον τοῦτο, τμῆμα δηλαδὴ ἁσματικοῦ Κανόνος, ἔχοντος κυρίως ἑννέα ἢ συνήθως ὀκτὼ ὠδὰς, ὡς καὶ τὰ ἄλλα τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος, εἶναι ποίημα τοῦ ὑψηπέτου ποιητοῦ Κοσμᾶ, ἔχοντος ἐν τοῖς ἀρχαίοις Τυπικοῖς τὰ πρωτεῖα ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἁσματικούς Κανόνας, καὶ ἀποτελοῦντος μετὰ τοῦ Ρωμανοῦ, τοῦ Δαμασκηνοῦ Ἰωάννου, τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης, τοῦ Θεοφάνους καὶ τοῦ Ἰωσήφ, τὴν λαμπρὰν πλειάδα τῶν τόσον θαυμάζομένων ὑπὸ τῶν εἰδόντων ἱερῶν ποιητῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας» (Ἄπαντα, 5. 171. 27-34).

Μνεῖα τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης γίνεται πέντε φορές στὰ παπαδιαμαντικὰ Ἄπαντα. Παραθέτω τὴν παλαιότερη (1887): «(...) καὶ ἀναγινώσκεται ἀπόψε τὸ Μι-

κρὸν Ἀπόδειπνον “Ἀνώγειον ἐστρωμένον”, ποίημα τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου Κρήτης, ὅστις ἐποίησε καὶ τὸν Μ. Κανόνα, τὸ ἀριστούργημα τοῦτο τῆς Ἱερᾶς Μούσης» (5. 101. 15-17)¹.

Ἀντιπαρθέτω στήν κρίση τοῦ Παπαδιαμάντη ἐκείνη τοῦ Στέφανου Α. Κουμανούδη², καθηγητῆ του στῆ Φιλοσοφικῆ Σχολή:

«Ἦκουσα ἀπόψε εἰς τὴν ἐκκλησίαν τὸν μέγαν κανόνα 2^{1/2} ὥρας. Τί κακὸν νὰ λέγεται ἀπὸ τῆς 7-9^{1/2} ἐσπερινῆς ὥρας ἢ προσευχὴ ἐωθινή· καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τί ἀπελπιστικὸν καὶ ψευδὲς ν’ ἀκούη τις ὅτι “ἡμαρτε ὑπὲρ πάντας τοὺς πρὸ καὶ μετὰ τὸν νόμον”!»³.

Δὲν εἶναι ἴσως περιττὸ νὰ σημειώσω ἐδῶ ὅτι στὸ βιβλίο του *Ζῶον θεούμενον*⁴ ὁ ἀείμνηστος Παναγιώτης Νέλλας, ἰδρυτῆς τοῦ περ. *Σύναξη*, ἀφιερώνει εἰδικὸ μελέτημα στὸν Μ. Κανόνα μὲ τίτλο: «Τὰ ἀνθρωπολογικὰ καὶ κοσμολογικὰ πλαίσια τῆς ἔνωσης μὲ τὸν Θεό. Μελέτη στῆν ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Κανόνα». Ὁ Νέλλας, πού ἀγνοεῖ τὸ *Ἡμερολόγιον* τοῦ Κουμανούδη, ἐξηγεῖ μὲ σαφήνεια ὅσα ἀπελπίζουν μὲ τὸ ψέμα τους τὸν σοφὸ λατινιστῆ, ἀρχαιολόγο, λεξικογράφου, ἀντιβυζαντινὸ καὶ ἐραστὴ τῆς Ἑνετίας.

Ἡ Λαμπρινὴ Τριανταφυλλοπούλου ἀμφισβητεῖ τὴν πληροφορία ὅτι «ὁ κοσμοκαλόγερος Ἄλ. Παπαδιαμάντης, εἶχε ἐπισκεφθεῖ πολλὰ φορὲς τὴν Πορταριά, γιὰ νὰ δεῖ τὸν ἀδελφὸ καὶ τὰ ἀνήψια του». Ἴσως ἔχει δίκαιον, ἴσως ὄχι. Πάντως ἄς θυμηθεῖ ὁ ἀναγνώστης μιὰ ἐξαιρετικὰ δραματικὴ του ἐπίσκεψιν στὸ χωριὸ αὐτὸ τοῦ Πηλίου: «Γράφω ἐκ Βόλου, ὅπου εὐρίσκομαι (ἐπιστρέφων ἀπόψε εἰς Σκιάθον) συνεπιεῖα οἰκογενειακοῦ ἀτυχήματος. Ὁ ἀδελφός μου, ὁ ἐν Πορταριᾷ Δημογραμματοεὐς, ἔπαθε τὰς φρένας, καὶ ἀνάρπαστος ἔγεινα, διὰ τηλεγραφήματος τοῦ προϊσταμένου του Δημάρχου, τὴν ἡμέραν τῆς Τυρινῆς, ὅπως ἔλθω νὰ φροντίσω δι’ αὐτόν. Ἔχει πέντε παιδιά»⁵.

1. Ἡ ἀραιογράφηση δική μου. Οἱ παραπομπὲς γίνονται στὸν τόμον, τὴ σελίδα καὶ τοὺς στίχους τῆς κριτικῆς ἔκδοσης Ἀπάντων Παπαδιαμάντη («Δόμος»). Εὐκόλου βρῖσκει κανεὶς τὶς ἄλλες μνῆεις τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης μὲ τὴ βοήθεια τοῦ πίνακα ὀνομάτων (Ε’ τόμ.).

2. Ὁ Παπαδιαμάντης τὸν συγκαταλέγει στοὺς “χρηστοὺς ἄνδρας” τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς καὶ ἀναγνωρίζει τὴ σοφία του (βλ. *Ἄπαντα* 4. 301. 10 καὶ 5. 345. 10).

3. *Ἡμερολόγιον 1845-1867 Στεφάνου Α. Κουμανούδη*, Μεταγραφή Στέφανος Ν. Κουμανούδης, Ἐπιμέλεια - Ἐπιλεγόμενα Ἄγγελος Π. Ματθαίου, «Ἰκαρος», Ἀθήνα 1990. Τὸ παράθεμα ἀπὸ τὴν ἐγγραφή τῆς 23 Μαρτίου 1848, σ. 97.

4. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΝΕΛΛΑ, *Ζῶον θεούμενον. Προοπτικὲς γιὰ μιὰ ὀρθόδοξη κατανόηση τοῦ ἀνθρώπου*, «Ἐποπτεία», Ἀθήνα 1979.

5. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ, *Ἄλληλογραφία*, «Δόμος», Ἀθήνα 1992. Τὸ παράθεμα στῆ σελίδα 156 (ἀρ. ἐπιστ. 201).

Ἄναρπαστος ἔγεινα· αὐτὸ τὸ ἀλγεινὸ ἀνάρπαστος τὴν Κυριακὴ τῆς Τυρινῆς δὲν ξέρω πῶς μὲ πῆγε στὸ βυζαντινὸ δημοτικόν, ποὺ ὁ Λίνος Πολίτης στὸ πρῶτο βιβλίον τῆς Ποιητικῆς Ἀνθολογίας του τιλοφορεῖ «Τὸ Σάββατον τῆς Τυρινῆς...»:

Τὸ Σάββατον τῆς Τυρινῆς
χαρῆς, Ἀλέξιε, ἐνόησές το,
καὶ τὴν Δευτέραν τὸ πρωὶ
ῦπα καλῶς, γεράκιν μου.

Γεράκι ὁ Ἀλέξιος, γεράκι, μὲ τὸν τρόπο του, κάποτε καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, ὅμως μετὰ τὴν Τυρινὴ τοὺς περίμενε ἡ Σαρακοστή.

Χαριτωμένη ἡ Πορταριά, ἀλλὰ δὲν ἦταν τόπος ἀναψυχῆς γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη.